

ši baltų žodį kildinti iš ide. **bhel(ey)*- „mušti, smogti“. Šiai A. Gaterio etimologijai nepritaria ir pats K. Karulis. Taigi labiau įsigilinus į šio baltų žodžio semantiką darosi aišku, kad K. Karulio pateikta etimologija yra tik dar vienas bandymas paaiškinti šio žodžio kilmę. Galimas daiktas, kad *balva* į baltų kalbas galėjo patekti ir iš kol kas nenustatyto šaltinio. Jeigu jis iš tikrųjų savas žodis (o taip manyti verčia jo buvimas visose baltų kalbose), tai šaknis **bal-* išliko tik šiame vedinyje ir kitur jokių pėdsakų nėra palikusi.

Taip pat abejonių kelia ir K. Karulio bandymas, remiantis kitų kalbininkų darbais, įrodyti, kad la. *meita* (I, 577–579) yra baltiškas žodis ir sietinas su la. veiksmažodžiu *mīt* „mainyti“. Vadinasi, tokiu atveju pirminė jo reikšmė buvusi „mainas, mainymo vienetas“. Bet tuo kol kas sunku patikėti. K. Karulio pateikta (I, 578) la. *meita* „mergina“ semantinė raida nėra pakankama, ir šis žodis dar laukia papildomų tyrinėjimų, nes v. ol. *meit*, s. v. a. *meit*, *meyde* „mergaitė, mergina; tarnaitė“, mano galva, ir fonetiškai, ir semantiškai labiau paremia tradicinį šio latvių kalbos žodžio kilmės aiškinimą.

Nesinori sutikti su „Latvių kalbos etimologijos žodyno“ autoriumi, jog la. *tēgāt* „klausinėti; kalbėti; apkalbėti“ (II, 383), *tēkāt* „suvokti; sužinoti, patirti“ (II 385) ir *ķengāt* „koneveikti, dergti“ (I, 460) yra tos pačios kilmės žodžiai, nes abejonių kelia ne tik la. *ķengāt* semantika, bet ir priebalsių *t>t'>ķ* prieš *e* raidos aiškinimas „emociškai sustiprinta *t* palatalizacija“ (I, 460), kuris ne latvių kalbos specialistui nėra pakankamas. Tokių ar panašių teiginių žodyne yra ir daugiau.

Rašydamas „Latvių kalbos etimologijos žodyną“ K. Karulis negalėjo nesusidurti dar su viena problema, kuri aktuali tiek latvistams, tiek ir lituanistams, – iki šiol neturime lietuvių kalbos skolinių latvių kalboje ir latvių kalbos skolinių lietuvių kalboje žodynų. Todėl ne visada galime tiksliai pasa-

jis kilęs iš iranėnų šaknies **var-* „trokšti, norėti“. Plačiau apie tai žr. В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, I, Москва–Ленинград, 1958, 248–249.

¹² A. Gätters, Bemerkungen zur indogermanischen Wurzel **bhel(ey)* „schlagen“. – KZ 72 (1957) 80–86.

kyti, ar žodžiai iš tikrųjų yra giminiški, ar vienos kalbos pasiskolinti iš kitos, – ypač jeigu jie tomis pačiomis arba labai artimomis reikšmėmis vartojami pasienio tarmėse. Pvz., K. Karulio giminiškais laikomi atitinkamiems latvių kalbos žodžiams lietuvių dialektizmai *kriėvai* „rusai“ (I, 425), *sliņkas* „tingus, vangus“ (II 228), *sudābras* (II, 318), *valgas* „virvė“ (II 476) ir kt. tikriausiai yra lietuvių pasiskolinti iš latvių.

Baigiant norisi dar kartą pabrėžti, kad, išskyrus be atitinkamos nuorodos pateiktą hibridą *ridavóti* (II, 117), visi kiti lietuvių kalbos žodžiai „Latvių kalbos etimologijos žodyne“ pateikti gana tiksliai, – pasitaiko tik viena kita priegaidžių žymėjimo klaida, pvz., *nujá* (I 90) = *nujà*, *ošká* (I 94) = *oškà*, *bailú* (I 97) = *bailù*, *elsùoti*, *alsùoti* (I 265) = *elsúoti*, *alsúoti*, *virvė* (II 539) = *virvė*, *žlesti* (II 558) = *žlesti*.

Čia nurodyti netikslumai nėra esminiai – panašių dalykų galima rasti kiekviename etimologiniame žodyne – o pareikštos abejonės taip pat yra diskusinio pobūdžio, nes etimologija, anot „Lietuvių kalbos etimologijos žodyno“ autoriaus E. Fraenkeli, „yra labai siūbuojantis ir tizus laukas, ir dažnai niekuo lemiamu čia negalima prisidėti“ (LEW I, p. IV). Jos rodo, kad K. Karulio „Latvių kalbos etimologijos žodynas“ ne tik suaktyvins lietuvių k. etimologijos tyrinėjimus, bet ir taps kiekvieno baltisto (bei indoeuropeisto) parankine knyga.

Juozas Karaciejus

Lietuvių kalbotyros klausimai, XXXII: Baltų onomastikos tyrinėjimai, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1993, 250 p.

Leidinyje skelbiami baltistikai ir lituanistikai labai vertingi straipsniai.

Ojaro Bušo latviškai spausdinamame straipsnyje (p. 15–20) analizuojamos Suomijos gyventojų įtariamai baltiškos pavardės. Pasirodo, tokios kaip *Vilkas*, *Kaunas*, *Aste*, *Bernas*, *Sarma*, *Vasara* ir kt., tik iš pirmo žvilgsnio atrodo baltiškos, plg. suomių būdvardį *vilkas* ‘žvalus, guvus’, daiktavardį *kauna* ‘priešiškumas, blogybė’, *vasara* ‘plaktukas’ ir pan. Taip pat *Lieta*, *Lieto*, *Latva*, *Latve*, *Latvi*, *Latvela* tipo pavardės neturi nieko bendra su baltų etnonimais (suomių *lieto* ‘švelnus’, *latva* ‘la-

pai, lapija'). Garsinis panašumas apgaulingas. Lietuviškos kilmės pavardėmis autorius laiko, pvz., *Abraitis, Gaizutis, Grasutis, Gruzdaitis, Jasbutis, Kairas, Kinaitis, Klimavicius, Lydeck, Loleytis, Matschulaidis, Mikalunas, Miklowait, Naujoks, Panteleit, Wischtukat*, latviškos kilmės – *Bebrisch, Behrsin, Ziprus, Zihrus, Tchivtschis, Dauguls, Driksna, Dsinnejs, Gribust, Graudums* ir kt. Taigi straipsnis vertingas pavardžių tyrimo metodologijos požiūriu.

Elenos Grinaveckienės straipsnyje (p. 21–33) aptariami Vidžių apylinkės lietuviškos kilmės vietovardžiai. Pateikiamas alfabetinis jų sąrašas su plačiais komentarais. Išryškinama vietovardžių slavizacija, kartais pakeitusi vietų vardus iki neatpažinimo, pvz., *Eitminai* → *Jacmiány, Eivydėnai* → *Avidiány* (ir *Vidiány*), *Girkañčiai* → *Jarkány*. Tačiau ir taip labai suslavintuose vietovardžiuose išliko ryškios vietos lietuvių tarmės ypatybės, pvz., *Bumbiála* (iš *Bambėlė*), *Kúmša* (*Kamšà*), *Lurka* (su lietuvišku *ŋ* prieš *k!* *Lankà*), *Pacilta* (*Patiltė*), *Padzirvány* (*Padirvonys* ar pan.), *Antaprúci* (priešdėlis *anta-* prie ežero vardo *Prúta* ← lie. *Prútas*), *Ažúgiry* (*ažu+girià*). Iš visko matyti, kad slavėjimas čia tėra visai nesenas, tebevyksta mūsų dienomis. Neretai išliko sveiki lietuviški diftongai, pvz., *Galalóuki* (plg. *Galūlaukiai*), *Laukiški* (*Laukiškiai*), *Pálauka* (*Pālaukė*), *Rauketá* (*Rauketà*), *Taukiní* (**Taukiniai*). Lietuviškos kilmės vietovardžiai sudaro net 85% visų tose apylinkėse esamų vietų vardų.

Labai vertinga Vitalijos Maciejauskienės studija „Kriaunų parapijos XVII–XVIII a. asmenvardžiai“ (p. 34–99). Kaip ir galima laukti, šioje parapijoje iš patroniminės kilmės asmenvardžių dažniausi tokie, kurie turi priesagas *-ūnas, -onis, -ėnas*¹. Turintys priesagą *-aitis* palyginti reti, istoriškai greičiausiai atneštiniai². Reti ir su slaviškos kilmės priesagomis *-avičius, -evičius*, ypač reti turintys polonizuotas formas su *-sk-* tipo priesagomis (bet jų tada tolydžio daugėjo). Įdomu, kad labai gausios as-

¹ Apie jų paplitimą ir su tuo susijusius dalykus žr. *Zinkevičius Z. Tėvavardinė asmenvardžių sistema Lietuvoje. – Baltistica, II priedas (1977), 151–156.*

² Dar žr. Knuto-Olafa Falko straipsnį leidinyje: *Språklinga Bidrag, V (22), 1966, 1–16* ir ten idėta žemėlapi.

menvardžių diminutyvinės formos su priesagomis *-elis, -ėlis*. Autorė teisi, tvirtindama, jog tokios formos tada tebuvo laikinos, vartotos šalia normalių be *-el-* priesagų. Netekėjusių moterų patronimai (ir šiaip asmenvardžiai) dažniausiai turi tarmines priesagas *-yčia, -ūčia, -aičia*, o ištekėjusių moterų – priesagą *-ienė*. Šalia lietuviškų vartojamos ir slaviškos priesagos *-ovna* (retai *-anka*), *-ova*.

Pažymėtina, kad tirtuose šaltiniuose palyginti gausu archaiškų dvikamienių asmenvardžių, kuriuos autorė pateikia taip, kaip šaltinyje užrašyti (p. 59–61, 63), pvz., *Ayswidis (Eyswidis), Buytwidaniev, Dauiotis, Eybutis, Gindwilis, Iagminas, Iasudowicz, Iawoyfz, Jowidis, Kimbar, Kontygaylo, Montygailo, Narbut, Narwaysis, Narwidis, Narwilis, Syrwidis, Turwidis, Wayszwidis, Wazgilewicz, Wejbutis*.

Rasta nemaža tokių asmenvardžių, kurių tąšos iki mūsų dienų (dabartinėse pavardėse) neišliko. Beje, tirdamas Vilniaus šv. Jono bažnyčios XVII a. pradžios krikšto ir sutuoktųjų įrašus tokių asmenvardžių aš irgi esu radęs daug. Kai kurie iš jų tie patys, kuriuos užfiksavo Maciejauskienė, pvz., *Buza, Pabaras, Spiewokas* ir kt. Esama jų ir įvairiuose kituose ano meto dokumentuose. Surankioti į vieną vietą jie gerokai papildytų lietuvių antroponimijos vaizdą.

V. Maciejauskienės studijoje iškelta aikštėn daug įvairių asmenvardžių variantų. Variantiškumas gausiai išliko ir šių dienų pavardėse. Reikia sutikti su autore, kad viena iš to reiškinių priežasčių buvo raštininkų perrašos slavų (lenkų, rusų) kalbomis nenuoseklumas, atsitiktinis, sakytum, lyg „pagal tarimą“ lietuvių asmenvardžių fiksavimas nelietuvių kalba rašytuose dokumentuose ir, žinoma, asmenvardžių slavimas, jų perdirbinėjimas, net vertimas į slavų kalbas (pastarųjų gražių pavyzdžių pateikta p. 86–88).

Iš įvairių slavų kalbų apeliatyvų sudarytos pavardės autorės paskaičiavimu siekia net 9–12%. Tačiau daugelis tokiomis laikomų pavardžių iš tikrųjų yra kilusios ne iš slavų kalbų žodžių, bet iš lietuvių kalbos slavizmų, pvz., *Atkaciunas* (iš lie. *atkūčius* ‘audėjas’ < lenk. *tkacz*), *Czabatorunas* (*čebatorius* ‘batsiuovys’), *Kawolūnas* (*kavōlius* ‘kalvis’), *Melnikielis* (plg. *mėlnykas* ‘malūnininkas’), *Piworelis* (plg. *pyvōras* ‘aludaris’), *Waytanis* (*vaitas* ‘toks pareigūnas’) ir pan. Daugelis kitų – vertiniai į lenkų ar kitas slavų kalbas. Kažin ar bent viena kita iš to-

kių pavardžių yra atneštinė iš slavų kraštų, ar joms iš tikrųjų pradžia bus davę slavų kalbų apeliatyvai.

Studijoje pateikti duomenys gražiai iliustruoja patroniminių priesagų *-onis*, *-ūnas* slavinimą, jų keitimą suslavintais variantais *-aniec*, *-uniec*, pvz., *Gudónis*, *Bieliūnas* → *Gudaniec*, *Bieluniec*. Išryškinti ir ypatingi slavinimo atvejai, pvz., *Varkalys* (plg. *varkalys* 'varinių daiktų dirbėjas, kalėjas') → *Verbiėjus* (*kálti* pakeista lenkų *bić* 'mušti, plakti, kalti ir kt. '), *Vienažiūdis* → *Vienožiūskis* ir pan. Visa tai pirštu prikišamai rodo labai didelį ekstralingvistinių faktorių vaidmenį lietuvių pavardžių istorijoje, tokį didelį, jog vien lingvistikos priemonėmis, ypač jų gretinimu su panašiomis ar net vienodomis slavų pavardėmis, aiškinti mūsų pavardžių kilmės neįmanoma, tačiau taip buvo daroma „Lietuvių pavardžių žodyne“ (I–II, Vilnius, 1985–1989), kurio Maciejauskienė buvo viena iš bendraautorių. Gaila, kad tada dar nebuvo šios studijos, būtų išvengta ne vienos šio žodyno blogybės³.

Autorė į lietuvišką pavardžių kilmę žiūri per dėtai nepatikliai. Galbūt ją dar veikia įsikaltas požiūris iš minėto žodyno sudarymo laikų. Jai įtarimą kelia net tokių pavardžių resp. asmenvardžių, kaip *Lafzas*, *Pupeykis*, *Rymelis*, *Wederelis*, *Žagielis* (p. 62, 65), senojo dvikamienio asmenvardžio *Waywidis* (p. 62), lietuviškumas.

Visa tai, kas pasakyta, ir daugelis kitų studijoje pateiktų faktų rodo lietuvių pavardžių skirstymo į „lietuviškos“ ir „nelietuviškos“ kilmės pavardes netikslingumą, netgi absurdiškumą. Juk dabartinės mūsų pavardės yra ilgos ir painios raidos rezultatas: jos buvo įvairiai perdirbinėjamos, nutautinamos ir vėl lietuvinamos. Dėl tokios jų transformacijos daugelis neatpažįstamai pakito ir dabar nedaug tesiskiria nuo atitinkamo tipo lenkiškų ar gudiškų pavardžių. Savi ir svetimi elementai jose neatskiriamai susiję. Skirstyti jas į „lietuviškas“ ir „nelietuviškas“ dažnu atveju visai neįmanoma: kiekviena kad ir pati nelietuviškiausia mūsų pavardė paprastai turi lietuviškų elementų, bent jos galūnė lietuviška. Beje, panašiai yra ir su kitų tautų pavardėmis. Sakysim, jeigu rusų pavardes suskirstysime į rusiškas ir nerusiškas pagal pavardžių šaknies kilmę, tai rusiškų pavardžių labai nedaug rasime, jos sudarys visai nežymią dalį.

³ Žr. rec.: Baltistica, XXIV (1), 1988, 94–105.

Malonu, kad pradedama suprasti, tiesa, labai atsargiai (pavardžių žodyne ir to nebuvo), vaidmenį, kuri atliko lietuvių antroponimijos raidoje senovinių dvikamienių asmenvardžių trumpiniai, pvz., studijoje rašoma, jog pavardės *Skirba*, *Skirbys* galinčios būti kilusios iš dvikamienio asmenvardžio *Skirbutas* trumpinio.

Labai vertingos autorės išvados, patikslinančios lietuvių pavardžių formavimosi procesą⁴. Išryškino, kurios dabar tame krašte paplitusios pavardės buvo jau XVII a. susiformavusios (p. 89–90, 93–94), nustatė, jog XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje galutinis pavardžių formų stabilizavimasis Kriaunų parapijoje dar nebuvo visai pasibaigęs (p. 98).

Šią pastarąją temą autorė gražiai pratęsė kitame savo straipsnyje „Lietuvių įvardijimas XIX a. pirmojoje pusėje“, įdėtame tuoj po aptartos studijos (p. 100–113). Jame konstatuojama, jog lietuvių įvardijimas vardu ir pavarde XVIII a. dokumentuose jau buvo tapęs norma. XIX a. pirmoje pusėje jo laikytasi užrašant visų socialinių sluoksnių gyventojus (net piemenis!). Be pavardės buvo kartais nurodomi tik nesantuokiniai vaikai. Tačiau tada dar pasitaikydavo pavardžių formos įvairavimo, nevisiško nusistovėjimo atvejų (p. 104 pateikta įdomių pavyzdžių). Antra vertus, konstatuota jau beatsirandanti svetima lietuvių kalbai tendencija įvardijant asmenį nurodyti be vardo ir pavardės dar tėvo vardą arba įrašyti tėvavardį. Tai su natūralia lietuvių įvardijimo sistemos raida nesusijęs, iš šalies dirbtinai primestas reiškinys, kurį lėmė ekstralingvistinės sąlygos – Lietuvos įjungimas į Rusijos imperijos sudėtį. Atsirado reikalas derintis prie rusų kanceliarijos, vartoti trinari šios tautos asmenų įvardijimo modelį. Įdomūs autorės šiuo klausimu samprotavimai.

Marijos Razmukaitės straipsnyje „Oikonimų, atsiradusių iš asmenvardžių su patroniminėmis priesagomis, paplitimas Lietuvoje“ (p. 133–165) pateikta daug reikšmingų duomenų, išrankiotų ir susistemintų iš „Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyno“ (I–II, Vilnius, 1974, 1976 m.). Duota kruopšti tų duomenų analizė, detali statistika. Tuo ir apsiribojama, kokių nors išvadų ar reiškinio istorinės interpretacijos nepateikia-

⁴ Jį autorė ištyrė ir aprašė vertingoje monografijoje „Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.“ (Vilnius, 1991).

ma. Jos pateikti autorei ir nereikėjo, nes tai padaryta šios recenzijos 1 ir 2 išnašose nurodytuose darbuose (naudojantis tuo pačiu ir kitais šaltiniais). Taigi darbas iš esmės vėluoja. Būtinai reikėjo nurodyti ankstesnius šios srities darbus (bent jau minėtose išnašose įrašytus), kad ateityje nebūtų atradinėjamos jau seniai atrastos amerikios.

Didžiai vertinga Aleksandro Vanago studija „Mūsų miestų vardai“ (p. 176–229), kurioje aiškinama daugelio Lietuvos miestų, būtent, Alytaus, Antalieptės, Ariogalos, Baisogalos, Batakių, Čekiškės, Darsūniškio, Dieveniškų, Garliavos, Gelgaudiškio, Jiezno, Kaišiadorių, Kamajų, Kazlų Rūdos, Kėdainių, Kybartų, Klaipėdos, Krekenavos, Kruonio, Lazdijų, Lentvario, Linkuvos, Liudvinavo, Maišiagalos, Marijampolės, Merkinės, Molėtų, Nemenčinės, Nidos, Onuškio, Palangos, Pandėlio, Pilviškių, Punios, Ramygalos, Raseinių, Semeliškių, Stakliškių, Sudargo, Šakių, Šeduvos, Šešuolių, Šiaulių, Švėkšnos, Švenčionių, Tauragės, Telšių, Valkininkų, Veliuonos, Vilniaus, Virbalio, Zarasų, Žagarės, Žeimelio, Žemaičių Kalvarijos, Žemalės ir Židikų pavadinimų istorija, tų pavadinimų kilmė ir raida. Pateikta ir įvertinta labai daug reikšmingų istorinių realių. Padarytos išvados nekelia didesnių abejonių, net hipotezės gerai argumentuotos. Iš autoriaus galima mokytis šios srities tyrimų metodologijos. Galima padaryti tik vieną kitą neesminę pastabą. Kalbėdamas apie Molėtų miesto pavadinimo kilmę autorius dabartinę pavardę (žinomą iš Dusetų ir Obelių apylinkių) *Moletà* laiko greičiausiai tarmine iš *Meletà*, bet tuo atveju nesuprantamas būtų *me* tarmėje virtimas *mo*. Kalbėdamas apie Šiaulių miesto ar vietovės užrašymą kalavijuočių kronikose su žodžio pradžios *S-* autorius galėjo nurodyti, jog šį vardą vokiečiai pirmiausia turėjo išgirsti iš žiemgalių ar kitų Livonijos genčių, tarusių *s* vietoje lietuvių *š*. Žagarė yra senojoje žiemgalių žemėje ir kalavijuočių dokumentai rodo buvus šios vietovės žiemgališką pavadinimą su žodžio pradžios *Z-*, plg. rašymą *Sagera, Sagare* (castrum)⁵. Į tai reikėjo atsižvelgti aiškinant šio pavadinimo kilmę. Tas pat pasakytina dėl Žeimelio pavadinimo.

Reikia tik pasidžiaugti, kad A. Vanagas, nežiūrint labai didelio užimtumo (Instituto direkto-

rius, VDU Senato narys, katedros vedėjas ir kt.) sėkmingai tiria Lietuvos miestų vardų istoriją ir reikia tikėtis, greit sulauksime ta tema labai reikalingos ir puikios monografijos. Kaip būtų gerai, jei gu panašiu būdu turėtume iširtas lietuvių pavardes. Juk jos praeityje buvo dar labiau kraipomos negu miestų pavadinimai.

Ne mažiau vertingas A. Vanago straipsnis „Upių vardai *Neris* ir *Vilija*“ (p. 230–237). Jame įvertinti ankstesni šių pavadinimų tyrimai ir padaryta įtikinama išvada, kad tikrasis antrosios pagal didumą Lietuvos upės vardas yra *Neris*, o *Vilija* tiesą antrinės kilmės vardas, atsiradęs slavų kalbinėje aplinkoje iš *Velja* (reiškusios „didelė“, lyginant su maža *Vlnia*, dab. *Vilnėlė*) ir nieko bendra neturi su kitais baltiškais šaknies *vil-* hidronimais.

Vytautas Vitkauskas straipsnyje „Apie vieną žemaičių oikonimą“ (p. 238–239) įtikinamai parodo, kad Veiviržėnų apylinkės kaimo *Liepaičiai* tikrasis pavadinimas yra *Leipaičiai*.

Leidinyje dar paskelbti šie įdomūs straipsniai: Laimutė Baludė „Skonio semantikos hidronimai Latvijoje“, Milda Norkaitienė „Deapeliatyviniai asmenų pavadinimai pagal kilmę, buvimo bei gyvenamąją vietą“, Krystyna Szcześniak „Unbekannte baltische Bezeichnungen aus dem Goldaper Kreis im Thorner Nachlass von Martin Gerss“ (Geldapės srities nežinomi baltiški vietovardžiai Thornerio palikime), Leimitas Vaba „Gibt es im Estnischen lettische Landschaftsnamen?“ (Ar estų kalboje yra latvių kilmės vietų pavadinimų?), taip pat dvi recenzijos: V. Maciejauskienės knygą „Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.“ aptaria M. Norkaitienė ir M. Ramonienė, o Johanno Gotfriedo Herderio instituto išleista kalbininkams reikšmingą Latvijos kelių atlasą recenzuoja A. Vanagas. Pateikta ir Lietuvių kalbos instituto 1992 m. veiklos kronika.

Zigmas Zinkevičius

M. Rudzīte, Latviešu valodas vēsturiskā fonētika, Rīga: Zvaigzne, 1993, 382 lpp.

Profesorė Marta Rudzytė keletą dešimtmečių Latvijos universitete yra dėsciusi latvių kalbos istorinę gramatiką ir latvių dialektologiją. Jau senokai žinojome profesorę rašant latvių kalbos istorinės gra-

⁵ K. Būga, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1961, 257.